

A DOHÁNY ELTERJEDÉSE S AZ ELSŐ DOHÁNY-MONOPÓLIUM HAZÁNKBAN.

Irta: DR. TAKÁTS SÁNDOR.

Első közlemény.

Jámbor pipás eleink — mint maguk is írják — örömmel „szípták“ mind „füstül“, mind „porul“ a „keserü-fü“-nek nevezett „*tobaka növény*“ Minden „*dohány-italos*“ ugyanis szentül hitte, hogy a dohánypor és füst tisztítja az agyvelőt, erősíti a szemvilágot, eltávolítja az ember fejéből a rossz fluxusokat, kitünő szer a pestis, a métely és a rossz víz ellen, elősegíti a barátságot, elüzi a bánatot és gondokat, borban főve kitünő orvosság, mint olaj gyógyító ir, örménygyökérrel keverve szunyogüző szer; mint hamu kitünő szappany, mint lé jeles élősdiirtó szert ad. Igaz ugyan, hogy a pipasár (bagólé) s a büzös füst, az asszonyi rendnek nem kevés unalmat és utálást szereztek, de hát ki tehet róla, ha egyszer a dohányzás étel után, „mint szintén serezés után“ nemcsak jól esett, de hasznos is volt. S ha a gondüző pipa egyszer tűzbe merült, hiába hirdették a rendeletek és törvények, hogy a dohány fölötte káros a gyümölcsöző fákra, a gabonára, hogy ártalmas a méheknek, aztán igen alkalmas a rut nyavalyák terjesztésére, „*az bűjösök és bájosok mesterségeknek gyakorlásokra*“, az igaz keresztyéneknek megrontására!

Hiába keltek ki hangos torokkal a lelkipásztorok a prédikáló székekből; hiába folytanak a vele való élésnek ártalmasságáról „*zörgős ítéletek*“,¹⁾ napról napra jobban lábrakapott, s a „*dohot-hányó növény*“ végre is mint valami ragadós nyavalya az egész országot elfoglalta. Persze ez jó ideig tartott, és sok-sok ezer embert botoztak s büntettek meg érte, míg elérkezett ama boldog idő, mikor veszély nélkül vehette elő az ember „*fejtős dohányos-hójjagját*“ s félelem nélkül tehetta a *szeneckét* a „*levelecske dohányra*“ pipája elevenítésére.

A dohány eme küzdelmes multjáról ránk maradt emlékek alig nyomnak többet egy pipa dohánynál. E nagy jelentőségű kulturnövény

¹⁾ Középajtai dohány, melyet nemes Erdélyország gyűlése alkalmatosságával Kolozsvárra eladni küld Benkő József. 1792. „Melyek által egy darab ideig irott törvény utján ki is csapattatott.“

hódításának és terjedésének való képét tehát szinte lehetetlen ma már feltárnunk. Az adatok hiányosságának kell tulajdonítanunk, hogy a dohány elterjedéséről annyi téves állítás forog közszájon. Még legújabb és legkiválóbb történelmi és kereskedelmi műveink sem szükölködnek teljesen hibás adatok nélkül. A dohány-monopolium behozatalára tett kísérletek pedig teljesen ismeretlenek. Ez az ok bírt rá, hogy összegyűjtván a levéltárakban található anyagot, a tévedéseket helyreigazítsuk, s az ismeretlen adatokat napfényre derítsük.

I.

A dohány elterjedése hazánkban.

A dohány már jobbára bevégezte hódító utját Európában, mikor végre nálunk is terjedni kezdett. Magyarország messze lévén a világkereskedelmi vonalaktól, s a tengeri közlekedéstől is távol esvén, a dohány kerülő uton jutott el hozzánk. A mint a török *duhan* szó is mutatja, a törököktől vettük át a dohány elnevezését és használatát, habár kétségtelen, hogy a nálunk tartózkodó idegen katonaság is nagy mértékben közreműködött a dohányzás elterjesztésében. Magáról a dohányról külföldben sokan hallottak s olvastak még mielőtt a csodás növényt látták volna. *Thorius Rafaelnek* 1625-ben megjelent „*Hymnus Tabaci*“ czimű eleven és kedélyes verses művét nálunk is olvasták. A külföldi egyetemek magyarországi hallgatói szintén tudtak a dohányról, valószínű, hogy a használat módját is ismerték, de itthon nem honosították meg.

Számos magyar munkában olvashatjuk, hogy *Bornemissza Pál* erdélyi püspök kapott a budai pasától először dohányt, s azt Erdélyben és Magyarországhban meghonosította. Ez állítás azonban minden valószínűséget nélkülöz. Bornemissza ugyanis Erdélyben csak 1553—56-ig tartózkodott, tehát abban az időben, mikor a dohányt Európa nagy részében még nem ismerték, s a mikor a törökök még mit sem tudtak róla. Valószínűbb ez állításnál az az adat, melyet a tudós Benkő említ. Az 1576. július havának 16-án III. Murad szultán nagy követséget küldött Erdélybe; a 289 emberből álló deputatiót *Mehemed Aga*, a szultán főlovászmestere vezette.¹⁾ Ez alkalommal láttak az erdélyiek először dohányozó törököket. *Balog Ferencz* Erdélynek konstantinápolyi követe részletesen leírja Mehemed Aga kíséretét, s azt is fölmenti, hogy az erdélyiek nem győztek eleget bámulni, mikor a füstölő

¹⁾ *Szalay László* Erdély és a porta 271. l., de az alábbiak nincsenek benne.

törököket látták! Csakhogy a Balog Ferencznek tulajdonított ezen állítás ellentétben van a Hammer-Purgstalléval, ki azt vitatja, hogy Törökországba csak 1605-ben vitték be az angol matrózok a dohányt.

Ez időtől kezdve többször láthattak az erdélyiek dohányozó törököket. Egyik-másik kiválóbb erdélyi főúr olykor dohányt is kapott tőlök. Így 1615-ben Bethlen követe Angyalosy Mihály Gurcsi Mehemedtől Konstantinápolyból egyéb ajándékok között pipákat és dohányt is hozott ura számára. A fejedelem azonban nem vette azoknak hasznát.

II. Rákóczy György szerencsétlen hadjárata után négy évig dultak és füstöltek a törökök Erdélyben. Erre az időre (1658—62.) esik a dohányzás meghonosulása és elterjedése Erdélyben. Apaffy Mihály fejedelem 1662-ben már szintén dohányozott, de az 1663-i háboruban, az érsekújvári táborban fölötte erős török dohányt sziván, súlyos betegségbe esett. Ekkor a dohányzás „ártalmas voltát megtapasztalván, megutálá, s másoktól is tiltá”.¹⁾ A fejedelem megbetegedése s a dohánytól való elpártolása súlyos következményeket vont maga után. Rövid idő múlva a pipások és dohánytermelők nem kis bánatára, eltilták a dohány behozatalát és szivását.

Az első tiltó rendeletet az 1670-i gyulafejevári országgyűlés hozta.²⁾ E törvény megtiltotta a dohánybehozatalt; aki a tilalom daczára dohányt hoz be, attól a dohány „minden egyéb nála lévő javaival együtt” elvétetik. A jószágos nemes ember ha dohányoz 50 frt, az egytelkes nemes 12 frt, a paraszt 6 frt büntetéspénzt fizet. A büntetés alól a papokat és deákokat sem vették ki. Ez utóbbiak számára a kollégiumok külön rendeletet³⁾ adtak ki.

A fentebbi országos törvény nem szól dohánytermelésről, hanem

¹⁾ *Acsády Ignác*: Magyarország Budavára visszafoglalása korában. 275. lapon közli az eredeti feljegyzést.

²⁾ Gyulafejevári országgyűlés 1670. decz. 1. art. XIII. „*A tobák megtilalmaztatásáról, és a ki béhozná. annak büntetéséről.* A tobáknak alkalmatosságával minémüromlás követte némely atyánkfiait nyilván vagyon, másképen is sok pénzt emésztvén meg ez hazának az ilyennel kereskedők; hogy azért ennekutánna senkinek is affélét az hazában béhozni szabados ne legyen, sőt a kinek de praesenti vagyon, post expirationem praesentis dietae csak tizenötöd nap alatt árulhassa; poenája pedig a ki béhozza a légyen, hogy mind harminczadokon, vámokon, városokon, falukon, minden egyéb nála lévő javaival elvétessék azon. helybeli tiszték által; faluban pedig a falusbíró is elvehesse; jószágos úr s nemes ember pedig ha él véle 50 forint: egyházhelyi nemes ember 12 forint, paraszt ember 6 forint poenája; melyeket a tiszték sub poena articulari tartozzanak exequálni comperta tamen rei veritate. Az paraszt ember pedig ha a dominus terrestris elébbeni, a büntesse meg, ha pedig a tiszt, ugyan a tiszt büntesse meg, ide értvén papokat deákokat és indifferenter mindennemű rendeket. *Szilágyi S.* Erd. Orsz. gyűl. emlékek. XV. 172.

³⁾ A nagyenyedi kollegium tiltó rendelete Benkő szerint több mint 200 éves.

csak behozatalról. Erdély tehát akkor még csakis behozatal útján földözte szükségletét. Valószínű, hogy a beltermelés még igen jelentéktelen volt.

Az 1670-i törvénynek nem sok eredménye vala. Az 1683. segesvári országgyűlés maga mondja, hogy „*effectumát nem tapasztaltuk!*“ Emiatt új törvényt hoznak (XI. art. „Az tobák proscibáltatik), melyben már a termelést is eltiltják az ingó vagyon elvesztése mellett, sőt az *asszonyoknak* is meghagyják, hogy ne merészeljének dohányozni, mert különben 12 frt büntetést fizetnek!¹⁾

A mint e törvényből látszik, az asszonyi rend is hozzáfogott a pipázáshoz, s holmi „*bonbons de tabac*“, vagy az „*essence du tabac Pompadour pour corriger la memoire*“ nevű pastillákra nem igen volt szüksége, megelégedett a pipával is. A káros és veszedelmes „*matéria*“ azonban nem illett az asszonyi néphez. Ezt tartották az egykorúak, s örültek, hogy „az ő ajkaikról leszedettek az csutorák“! Külömben is, „amint a cigányok és a pipás cigánynék példájából vélhetjük, ez a füstölő szerszám félő, hogy az asszonyokat a férfiakkal igen szoros sorban ültette volna, olyan ereje lévén a dohánynak az barátság szerzésére“!²⁾

A segesvári törvény sem használt többet, mint a fejevári. Rendre fitymálgatták a törvényt, s vigan pipázott s tubákolt úr és paraszt. Pedig akkor már a lelkészek is erősen tüzeltek a dohány ellen; jólehet titokban maguk is élvezték. De ez nem akadályozta őket abban, hogy a dohánynyal való élésnek ördögi, vétkes és undok voltát élénk színekkel ne fessék. Az ózdi-szentpéteri oláh pap például a Mezőségen imigy vázolta a dohány eredetét hívőinek: „mind az ördögök az emberi nemzetnek veszedelmére egygyütt tanácskozáván, azt találák és cselekedék, hogy mind egy edénybe poszogának, melyből lett valami mag, és az elültetődvn, nőtt belőle az dohány! Ha tehát valakik pipáznak, mind az sátán tojását szipogatják és ördög tanácsát követik.“³⁾

A lelkészek illetén ájtatos beszéde csak harang volt ütő nélkül; ha a törvény szigora nem birta megakadályozni a dohány terjedését, a a papok beszéde még kevésbbé.

1686-ban a fejevári országgyűlésen ismét törvényt hoznak a dohányzók ellen;⁴⁾ de mint a radnóti 1688. országgyűlés VIII. artikulusa mondja annak „*semmi effectumát*“ nem tapasztalták!⁵⁾ Ezért az

1) *Szilágyi S.* Erd. orsz. gyűl. eml. XVIII. 91. l. — Kőváry László: A magyar családi s közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából. 69. l.

2) Benkő: i. h.

3) U. o.

4) Art. IX. „Az Tubáknak extirpáltatásáról.“ *Szilágyi S.* i. m. XVIII. 586.

5) Art. VIII. „Az Tubák proscriptiójáról.“ *Szilágyi S.* i. m. XX. 114. l.

ujabb törvényben 200 frt büntetést szabnak azokra, kik a pipásokon nem hajtják végre az előirt büntetést.

Az 1688. törvénynek csak annyi hatása volt, mint az előbbieknak. A dohányzás terjedt, s mivel a behozatal meg volt nehezítve, a beltermelés napról-napra nagyobb erőre kapott.

Eme törvények világos szavaival némileg ellenkezik az az állítás, mely Apor Péter „Metamorphosis Transilvaniae“ című korrajzában olvasható. „Semmi nyájasság ma Erdélyben — írja — ha csak ottan nincsen tubák-pixl vagy feif tubák; *nem vala ezeknek híre az régi időben*... Nem szija vala akkor más sem az por-tubákot, sem a füst-tubákot, kivált gyermekkoromban, hanem kocsis, lovász, darabant, azok is ritkán, hanem az hajduk és az fejedelem németjei s peczérei s effélék!“ Apor Péter gyermekora ¹⁾ ép a fentebbi országgyűlések idejére esik, akkor pedig már a „paszomántos rend sem vonogatta magát az dohány-italtól!“

Az erdélyi országgyűlések közül az 1689. évben tartott segesvári foglalkozik *utoljára* a dohányzás és dohánytermelés tiltásával. Itt hozták hazánkban a legszigorúbb törvényt a tabaka ellen. E szerint aki dohányt mer ültetni, elveszti jószágát; a főtiszt ha dohányt „szip“ 200 frt büntetést fizet, a regalista 50, a jobbágyos nemes 30, az egyházhelyi 12, a paraszt 6, a fejedelem szolgálói 10, a katonák 6 forintot.²⁾

Mint az előzők, ugy ez a törvényezikk is felhossa, hogy a tiszték vagy egyáltalán nem, vagy csak lanyhán hajtják végre a törvényt, s ha exequálták is az embereket „egyfelől az szegény embernek marháját hajtották, másfelől az pipa az szájakban volt“.

Érdekes e törvényezikk azért is, mert ebben nevezik a tabakát először a *dohány* névvel. Ez az új török szó lassan-lassan egészen kiszorítja a régi keserű fű és tobáka elnevezést, ép ugy mint a *szipás*, *szivás* és *szini* a régiebb *ivás*, *ital* és *iszik* szókat. A dohány-ital, dohány ivás szavak a XVIII. században már egészen kimennek a divatból.

Apafy Mihály halálával a „*dohány burján*“ ellen szabott büntetések ugy meglágyulának, hogy a pipázás közdivattá lett, a dohánytermesztés pedig bántatlanul elegyedett a többi földművek közé. Az 1701. évi

1) Született 1676 jun. 3-án.

2) 1689-i segesvári, art. VII. *Az Tubákról*. Az Tubáknak mind vetését ez hazában, mind pengig annak szipását, abból következett sok károokra és alkalmatlanságokra nézve egész országul noha már egynéhány izben, bizonyos büntetés alatt megtiltottuk, de annak büntetésével mivel sok helyeken az tiszték abutáltak, és midőn a szegény embereket exequáltak volna is, egyfelől az szegény embernek marháját hajtották, másfelől az pipa az szájakban volt, mellyel nemhogy az azzal élőket refrénálták volna, de még magok rosz példaadásokkal az szegénységet ingerlették stb. *Szülágyi S. i. m. XX. 164. l.*

áruforgalmi kimutatás¹⁾ szerint Erdélybe nyugatról 1169^{1/2} mázsát, keletről pedig 1948 okkát vittek be, Erdélyen át pedig 50 mázsát szállítottak, sőt már magának az országnak is volt némi (53^{1/2} mázsa) kivitele a dohányból. Büntették ugyan a régi törvények alapján olykor még a dohányosokat, de 1702-ön túl már csak a veszélyes helyeken való dohányzás lön tilossá.

A dohányzók és dohánytermelők büntetésének megszüntetése Erdélyben Bethlen Miklós kancellár érdeme. A dolog úgy történt, hogy néhány évvel Apafy fejedelem halála után a gubernium a dohánykereskedést és a dohány „*praeemptióját*“ bérbe adta bizonyos Zoltán nevű görög kereskedőnek.²⁾ A monopolum kezdetleges formáját tehát már a XVII. században behozták Erdélybe. A régi büntető törvényeket azonban nem helyezték érvényen kívül. A gubernium tehát a dohánykereskedelem bérbeadásával egyrészt törvényesítette a dohányt s a vele való élést, másrészt azonban büntette a dohányzókat és a dohánytermelőket. E visszás állapotok ellen élesen kikelt Bethlen Miklós a guberniumhoz intézett levelében, s követelte a dohánybirság eltörlését. „*Abrogata lex — ugymond — non obligat*“, féltő, hogy a szegények nyomorgatását a felséges udvar „*inter oppressiones populi numerabitur* bizony megbüntet az Isten!“ Hisz „*isszák széltében mindenütt, piaczkon árulják, harminczadokon behozzák*“ s a gubernium látja hasznát. Jusson eszünkbe, hogy a gubernium ezelőtt néhány esztendővel mint *legitimus quaestus* egy görögnek adá árendába, „*akkor mingyár az ország ez ellen postulátumot ada és amint egyebeknek, ugy annak is liber quaestusát stabilitálá*“.

A gubernium a kényes ügyben még 1701. év tavaszán felszólította tanácsosait: Apor Istvánt, Naláczy Istvánt és Haller Istvánt véleményük nyilvánítására. Naláczy márczius 26-án felelt Bánffy György gubernatornak. Szerinte az „*elharapolódott*“ dohányszívást „*csak Isten tilthatja és tollálhatja!*“ Ő jól tudja ugyan, hogy a portánál a kit a dohányzáson kaptak, annak orrán huzzák keresztül a pipaszárt, de Erdélyben „*annýira elharapolódott*“ már, hogy nemcsak a pogányok, hanem a keresztények között is mind főrend mind köznép egyaránt szíjja, majd azt mondhatnám, hogy az egész világ él vele, máskor is mikor czirkálás volt, a czirkálók és szolga-biráok magok szájokban volt a pipa s a szegény embert büntették meg!“ E miatt ő a mellett van,³⁾ hogy csak a veszélyes helyeken való dohányzást tiltsák el.

¹⁾ L. szemlénk m. é. 389., 393., 396. lapját.

²⁾ Haller István és Bethlen kancellár levele Bánffy gubernátorhoz. Orsz. Lev. erdélyi főkormányzók levéltára 1701 : 237. sz. Bethlen levelét kiadta Benkő i. m. 1792-ben.

³⁾ Erdélyi főkormszék levéltára 1701. 237. sz. Orsz. levéltár.

Egészen más nézetet volt Apor István. 1701. május 28-án irt levelében helytelennek mondja Bethlen kancellár humánus törekvését, s a mellett van, hogy a dohányzás ellen hozott törvényeket továbbra is érvényben kell tartani, csak a vitézlő rendnek lehet megengedni a pipázást. „Ebben az országban — írja Bánffinak — ugy tudom hogy kétféleképen élnek az dohányozással, füstül és porul; füstül élnek az vitézek és ezt tőlök nem tilthatják; porul pedig nem csak ez az ország de jobbára az egész világ él, hogy az embernek az rossz fluxusokat kitisztítsa az fejéből, és ezt való hogy nem tilthatjuk mert én ebben semmi kárt nem látok, de az füst-dohányzásban nem két vagy három forint ára kárt tapasztalhatott kegyelmed is, hanem egy-néhány ezer éröt, mivel felhág az béres az szénaboglyára és ugy dohányozik!“ Ezt tehát nem lehet megengedni. „Azért, hogy ő kegyelme (Bethlen) mingyárást csak felkeljen és regulát szabjon nem lehet, talán most eladó dohányja lehet ő kegyelmének!“¹⁾

Haller István szintén egy követ fujt Aporral, a dohánykereskedést ő szabadnak óhajtja, de a dohányzást nem. „Az én vékony tetszésem szerint — írja 1701. ápril 5-én — ugy tetszik hogy avval fel nem szabadította az gubernium s el sem rontotta az szegény Apaffy Mihály által irt artikulust arrul, melyet irtak az dohányozók ellen, hogy az dohány praeemptióját megengedte az görögnek, . . . hogy peniglen ez országban is vetik, ugy tudom annak is vagyon tilalma, az én akaratomból bizonyára sub gravi poena tollálatnék!“ Magát a dohányzást szerinte főleg az alsó néposztálynak kellene eltiltani, mert „az paraszt embernek disztelen az az hitván füstülgés és már annyira elhatalmazott, hogy ha kenyere nincs is de az dohánnak meg kell lenni, ha neheztel fizetni, ne éljen vele.“²⁾

Bár a felkért notabilitások eltérőleg nyilatkoztak, azért mégis Bethlen kancellár józan nézete nyert többséget. Valószínű, hogy a dohány-kérdés illetően megoldásában Rabutin generalisnak, az erdélyiek rémének is volt valami része. Mikor ugyanis a gubernium részletesen felsorolta ama hallatlan visszaéléseket, rablásokat és fosztogatásokat, melyekkel a német katonaság a népet nyomorgatta, Rabutin 1701. ápril 29-én a guberniumhoz irt válaszában azt vetette az urak szemére, hogy a katonaságnál sokkal jobban nyomorgatják a népet az uzsorások meg aztán a jogtalan dohánybirságot behajtók!³⁾

1) U. ott.

2) U. o.

3) Erd. főkörm. levéltára 1701: 253. sz. „Recens in promptu de Tabacco, exemplum habetur, cujus inquisitio ac tot retro annorum praestatio magnam conflare summam, probe noseitur et noseitur quidem tanto iniquius, quanto liberius alias est et fumatum et pulverisatum ubique tabaccum usurpare!“ (1701. ápr. 29-én.)

Megengedtetvén a dohánykereskedés és a dohánytermelés, Erdélyben rövid idő alatt virágzásnak indult a dohányültetés s az üldözött dohány egyik jövedelmező forrása lett a gazdaságoknak. Az erdélyi dohányok közül főleg a háromszéki, a sepsi-szentgyörgyi és a marosvásárhelyi emelkedett hirnévre. „A marosvásárhelyi kofáknak piros levelű tabákjok“ — írja Benkő — igen nagy áron kelt.

Az erdélyiek eleinte csak három fajta dohányt termeltek: a *basa-dohányt*, a *gatyás dohányt* és a *czigány-dohányt*. A virginiai dohányt Hidvégi Nemes Ferencz gróf honosította meg Erdélyben. A basa-dohány alatt a száraz, kopasz, apró és vastaglevelű dohányt értették, mely hamar ért és elég erős volt. Gatyás dohánynak a lándzsás, ülő levelű dohányt mondták, mely az erős basa-dohánynál „*leletesebb*“. A *Nicotiana glutinosa*-t, vagyis az enyves dohányt hitták czigány-tabakának. Ennek leveleit a használat előtt leforrázták „buzgó vízzel“ s újra megszáritották; mert különben leette a bőrt az ember nyelvéről. Imittamott a *Nicotiana rustica*-t, azaz a török dohányt is termelték; ez már melegágy nélkül is megtermett, de kis levelei „az pipázó száznak fölötte ártalmasok valának“. ¹⁾

Magyarországban a dohány nem terjedt el oly gyorsan és oly nagy mértékben, mint a kerek, egységes területű Erdélyben. Pedig nálunk az országgyűlés semmi gátat sem emelt elterjedése elé, s mikor Erdélyben a legszigorubb törvényeket hozzák a dohánykereskedők és termelők ellen, Magyarországban a rendek a szabad kereskedést igtatják törvénybe; még pedig mindennemű áruval. ²⁾

E kedvező körülmények daczára még a XVIII. század harmadik évtizedében is sok helyet találunk, a hol a dohányt nem is ismerték s ugyszólván erővel kellett a termelést meghonosítani. „Némelyeknek — írják Károlyi Sándornak — mind eddig nem verhattük ki fejükből az hamis vélekedéseket, hanem tamáskodnak. Az Istent is aki akarja az hiszi.“ ³⁾ A dohány ellen több helyen észlelt ellenszenv miatt 1733-ban a katonaságot akarták a dohányültetésre felhasználni. ⁴⁾

Ósi szokás szerint, mint minden rosszat, úgy a dohányt is a némettől származtatták eleink. Egy híres löcsei könyv már 1702-ben hirdette e téves állítást: „Édes magyar nemzetem, minden mostani szokásod idegen nemzetektől vött volt: nagy hajad, nyakravalód, kalapod,

1) Benkő: i. h.

2) Articulus 79. 1681. Ut liber quaestus inter regnum et provincias exerceatur. etc. Az 1715. évi art. 99. ugyanezt megerősíti.

3) Károlyi grófok levéltára „Tabaca“ czimű iratcsomóban.

4) U. o. az egyes megyék és községek jelentései.

térdrhajtásod, dohányozásod németektől“;¹⁾ Pedig miként Erdélyben, úgy Magyarországon is a török honosította és terjesztette leginkább a dohányt. Igaz ugyan, hogy a végvárok idegen őrsei is éitek a dohánynyal, de terjesztésében még sem volt annyi részük, mint a törököknek.

A dohány a török hatalommal együtt terjedt. Először a délvidéken, majd a Duna és Tisza mentén, aztán az északibb vármegyékben. Nagy mértékben elősegítette elterjedését a kurucz-labancz világ. Zrinyinek és társainak kivégzése után a kuruczok seregesen menekültek Erdélybe, a honnét kezükben karddal s szájukban pipával tértek vissza Magyarországra.²⁾ Ekkor lön ismeretessé Szepessy Pál titulusa, a ki „mikor változik, nagy pipájú, kevés dohányu Pálnak hivatik“; ekkor terjedtek el a ma már szélében hangzó mondások; „pipaszár dohánybüz torka közé ennek“, dohányt lehet aprítani hátán“, „a dohányt nem szagáról, áráról becsüli“ stb. A jászok 1671-i panaszlevelükben már erősen kikelnek a végbeliek ellen,³⁾ kik minduntalan dohányt zsarolnak, melyet — mivel a termelés még kis mértékben volt elterjedve — a szegény lakosság kénytelen volt pénzért vásárolni.

Hogy az idegen katonaság is közreműködött a dohányzás terjesztésében, azt számos egykoru adattal bizonyíthatjuk. Erre nézve különben elegendő lesz felemlitenünk, hogy tőlük terjedtek el a „Tabak“, a „Trinktabak“, a „Tabak saufen“ kifejezések magyar alakjai: a tabaka, a tabaka-ital, tabaka-ivás stb., melyeket csak idő múltán szorított ki a dohány és a dohányszívás.

A legrégebbi adat, mely hazánkban állítólag a dohányzásról napvilágra került, 1574-ből való volna. Ez évben adta ki Debreczen városa a lakodalmasokra vonatkozó rendeletében a következő parancsot: „Malis nocentibus fumationibus quisque abstineat!“⁴⁾ Ha tekintetbe vesszük, hogy a dohányt csak 1559-ben hozták Európába, s hogy 1574-ben még sem Török- sem Németországban nem ismerték, lehetetlennek látszik, hogy e rendelet a dohányzókra vonatkozhatnék.

Ám a XVII. század elején a hódoltság területéken már ismerték a dohányt és annak élvezetét. Kőrös városának 1636-i eskümintájában

¹⁾ Miskolczy Gáspár, Lőcse. 1702. Orczy Lőrincz is ebben a nézetben volt. Lásd költeményei közt: Ó dohány, ó nádméz, ó coffé s indigó stb. 234. l.

²⁾ A vitézi énekek is gyakran szólnak a dohányról:

Csak úgy dohányozom, midőn megéhezek,

Más szegény legénnyel én is eltengődek stb.

Gyöngyösi István Kemény Jánosában olvashatni e sorokat (87. l.) „Kin az ijedt tatár apaszta pófáját, clejté — dohányoz vala — pipáját“.

³⁾ Gyárfás István: A jász-kunok története. IV.

⁴⁾ Corpus statutorum 3. köt. 561. l. Vagy olvasási hiba van a szövegben, vagy nem a dohányzásra vonatkozik mint a szerkesztők (mutatójukban) gondolják.

például már a hadnagyok köteleztetnek a dohányozók feljelentésére. Két évtized múlva azonban már szabad volt a dohányzás, sőt a katonaság számára maga a város vásárolta a dohányt s bért huzott a dohányelárusító helyiségek után.¹⁾

A dohányzás büntetése a hódoltsági területeken, a XVII. század harminczas éveiben, valószínűleg összefüggésben van a török viszonyokkal. Az 1633-i konstantinápolyi tüzvész után ugyanis IV. Murat szultán halálbüntetést szabott arra, a ki birodalmában dohányozni mer.²⁾ Ez időtől kezdve napirenden voltak Törökországban a kivégzések és kinzátások.³⁾ A halálbüntetést IV. Murad utóda, Ibrahim is végrehajtotta a dohányzókon. IV. Mohamed azonban beszüntette a dohányzók ellen folytatott üldözéseket és embertelen kinzátásokat, sőt megengedte a kávéházak megnyitását is. Ezzel egyidőben Kőrös és a hódoltsági községek is megengedték, illetve nem büntették a dohányzást. Kőrös városa számadásaiban a dohányvásárláson kívül (1657.) pipavásárlásokra is akadunk, sőt 1663-ban „fejtöt“ is vettek „dohányos hójagra“.⁴⁾

A dohányzás terjedésével azonban napról-napra gyakoriabbak lőnek a tüzesetek. Ezek megakadályozása céljából a törvényhatóságok, a nélkül, hogy az országgyűlés beleavatkozott volna, egymásután adják ki a szigorú rendeleteket a dohányzók ellen. Hazánkban nem működött ugyan a „*chambre du tabac*“, mint külföldön, de annál jobban működött a pálcza azokon, kik a tilalmat áthágták. A pálcza és pénzbürség azonban nálunk sem apasztotta a dohányzók számát. A tiltó rendeleteket tehát folyton ujítani és szigorítani kellett.

A büntető törvények kiadójának azonban úgy látszik nem a dohány, hanem csak a dohányzás ellen volt kifogásuk. A rendeletek tulnyomó része ugyanis nem tiltja a dohánytermelést; holott ha a dohányzást megakarták akadályozni, ép ezen kellett volna kezdeniök. A dohányültetés tehát mint nem tiltott dolog tovább folyt. Szükség is volt rá, mert a katonáknak nem volt eltiltva a dohányzás, s a kincstár a várőrségek részére az élelemmel együtt olykor dohányról is gondoskodott.

1) Báró Natorp Tivadar és Oroszi Bálványi Gyula: A dohány és dohányjövedék. A bevezetésben főleglítve a Török-Magy. kori Okmt. után.

2) Klemm: Culturgeschichte I. 363. l.

3) A dolog magyarázatául Benkő a következő eredeti okot hozza fel: „Úgy ítélnek némely tudósok hogy egészségtelenítése által (a dohány) még az emberi nemzetnek szaporodását is akadályozná, főképpen az hév tartományokban. Ilyen vélekedésben légyen IV. Amuretus török császár is, hogy az ő meleg tartományaiban a sok pipázás az férjfiak tenyésző vérét fogyatná asszonyoknak azért kellene maradniok, azt halálos büntetés alatt megtiltotta vala.“

4) Török-Magy. Tört. Eml. I. köt. 233. és köv. lapjain, továbbá a II. köt. 71., 73. és 82. lapjain, „Dohányt vöttem Csima hadának.“ (1657.), „Pipákat hozattunk,“ stb,

Különben mint gyógynövényt is termelték. Lippay a „Calendárium Oeconomicum“ című gazdasági könyvében 1662. azt írja, hogy a „tabakát“ Boldog-Asszony nap táján kell vetni; „igen jó — ugymond — mind a levele, mind a kifacsart leve és a levelének pora is a sebekre“.¹⁾ A dohányültetés főleg az Alföldön, a hódoltsági területeken keletkezett *dohánykertész* községekben virágzott. Innét hordták szét az országba a görög, örmény és rácz dohánykereskedők.

A dohányzást eltiltó vármegyék közül elüljár Szabolcsmegye, mely már 1669-ben kimondta, hogy „az dohányszívás paraszt embertől interdicitáltatik“.²⁾ E rendeletet később kibővítette; majd kimondotta,³⁾ hogy a dohányzókat nem bírsággal, hanem bottal kell büntetni.

Gömörmegye, hol „a dohány-ital miatt sok faluk és városok conflagráltak“ 1667-ben és 1672-ben hoz törvényt a dohányzók ellen. Az első összeesik azzal az idővel, mikor a törökök ott portyázásra indultak.⁴⁾

Borsod vármegye 1671-ben kiadott rendelete azt is megmondja, hogy a dohányzás a törököktől származott oda. A fölötte érdekes rendelet így szól:⁵⁾ „Az minthogy a pogányok közül származott, úgy *pogány-italnak* is neme az büdös dohánynak szüntelen való *itala* és *szívása* és az miatt gyakorta való gyuladások támadtanak, annak okáért valakik ennekutánna az füstös dohánynak italában és szívásában tapasztaltatnak az nemes emberek 12—12 forintokkal, az szolgáló rendek és paraszt emberek peniglen 6—6 forintokkal ugyanazon actusban minden kedvezés nélkül büntetessenek azon executor birák által. Hasonlóképen az kik árulják is.“

Zemplénavármegye 1676-ban febr. 22-én Gálszécsen tartott particularis gyűlésen *jog- és jószágvesztést* mondott a dohányzókra.⁶⁾ Azonban — mint a megye későbbi rendeletei mutatják — e tulszigorú büntetés sem riasztotta vissza az embereket a dohányzástól.

Máramarosmegye, a hová jó későn jutott el a dohány, 1697-ben *in perpetuum* eltiltotta dohánynak pipával való szívását. Sárosmegye 1683-ban teszi ugyanezt. Ez utóbbi rendelet annyiban érdemel figyelmet, hogy ebben találkozunk először a dohánynak tudományos nevével

1) *Acsády Ignác*: Magyarország Budavára visszafoglalása korában. 274. l.

2) *Corpus statutorum* III. köt. 155. l.

3) „Cum nonnullae subortae fuissent difficultates circa negotia *fistularum, fumillabororum* in usibus orum vulgo *dohány nuncupatorum*“ etc. Emiatt a megyei tiszteknek meghagyja, hogy ne pénzzel, hanem testi büntetéssel sujtsa a dohányzókat. U. o. III. köt. 1690. év.

4) *Corpus Statutorum* II. köt. 1. fele 265. l.

5) *Corpus Stat.* II. köt. 1. fele. 261. l.

6) Dr. Ormándy Miklós; A dohány. 71. l.

(Nicotiana Tab.). Igen enyhe büntetéssel sújtotta a dohányzókat Torna-
megye;¹⁾ itt csak 16 polturát vettek a dohányzón, akár nemes, akár
szolga volt az illető. (1696.)

A városok közül Kecskemét jó ideig nem tiltotta el a dohányzást.
Számadási könyveiben 1669. körül sokszor előfordul a dohány és a pipa.
Később azonban a többi városok példájára itt is eltiltották a dohány-
zást, sőt 1697. aug. 25-én városi rendelet útján a dohánykereskedést
is megszüntették.²⁾

Debreczen városa 1697-ben ugy igyekezett gátat vetni a dohány-
zás elterjedésének, hogy nyakvassal büntette mindazokat, kiknél dohányt
vagy pipát találtak.³⁾

Érdekes jelenség, hogy német lakosságú városaink, melyekben nem
a török, hanem a német révén terjedt el a dohányzás, sokkal enyhébb
rendeleteket adnak ki a dohányzók ellen. Így Késmárk 1667-ben ezt a
rendeletet adta ki: „Tabaksrauch wird denen Burgern vorsichtig und
mässig umzugehen angeschaffet“. Modor városa 1666-ban csak a veszé-
lyes helyeken tiltja a dohányítalt („Tabak zue sauffen“). Kassa város
lakói meg a dohánynyal való szabad kereskedést követelik.⁴⁾

A megyék és városok a dohányzást tiltó rendeletek kiadásával
még a XVIII. században sem hagytak föl. Pedig a Rákóczy-féle harcok
ugyancsak elterjesztették a dohányzást. Aztán a Lipót-féle 1702-i pátens
senkinek sem tiltja meg a dohányzást. Ennek daczára a megyék és
városok folyton birságolják és botoztatják a dohányzókat. S teszik ezt
abban az időben is, mikor az osztrák tartományokban már rég divat-
ban volt a monopólium, s mikor nálunk is megkísérelték annak
meghonosítását. Hogy a sok közül néhányat felemlítsünk, hivat-
kozunk Pestmegyére, mely 1700-tól fogva 46 botütéssel és pénzbridsággal
sújtotta a dohányzókat. Komárom városa 1703-tól fogva 1768-ig számos
rendeletben súlyos testi fenytés mellett tiltja a dohányzást. Liptómegeye
1712-ben, Pozsonymegye 1714—1746. és 1757-ben, Esztergommegeye
1721-ben, Trencsénmegye 1738-ban, Gömör 1746-ban, Zemplén 1757-ben
stb. hoz rendeletet a dohányzók ellen.⁵⁾

Mondanunk sem kell, hogy ezen rendeletek — miként annakidején
Erdélyben — ugy nálunk is csak a szegény népet sújtották. Az urak
és katonák szabadon dohányoztak. Világosan kitünik ez azokból az

1) Corpus Stat. III. k. 229., II. k. 1. fele 293. és 324. l.

2) Br. Natorp és Oroszi Bálványi: A dohány és dohányjövedék. A beve-
zetésben.

3) Corpus Stat. III. k. 701. l.

4) Corpus Stat. IV. köt. 2 fele 511. l. és II. köt. 2. fele 254. l.

5) Corp. Stat. az idézett éveknel.

emlékekből is, melyek a Rákóczi-korból ránk maradtak. Ismeretes dolog, hogy maga Rákóczi Ferencz s legkiválóbb kortársai jobbára nagy pipások voltak. A fejedelem ezüstszáru pipákból szitta a dohányt, s a kassai ötvösök még 1709-ben is pipákat és szárákat aranyoznak, ezüstöznek számára.¹⁾ Forgáchról meg azt írja Mikes Kelemen,²⁾ hogy még akkor is szájában volt a pipa, mikor szent áldozásra ment!

Sajátságos jelenség, hogy a magyar országgyűlések semmit sem tettek e közgazdaságilag fontos növény érdekében, s hogy nem vették észre azt a merő ellentétet, mely az élet és a törvényhatóságok rendeletei közt volt. Pedig II. Rákóczi Ferencz jó példával szolgált, mikor a dohánykereskedés korlátozását az országos sérelmek közé sorolta!

Károlyi Sándor gróf, a volt kurucz generális az első, a ki észrevette, mily rendkívüli jelentősége van e növénynek hazánkban, s mily óriási jövedelemre tehetne szert az ország, s mennyire segítve volna a nép nyomorán, ha a tömérdek parlagon heverő földet dohányval ültetnék be.³⁾ Nem az ő hibája, hogy kortársaival nem tudta megértetni e kérdés országra szóló jelentőségét.

A dohánytermesztés — bár a tengerivel együtt ment volt a tizedtől — a sok pipázást tiltó rendelet és a vezető kéz hiánya miatt, még a szatmári békekötés után sem nyert olyan lendületet, hogy az ország közgazdaságában mint jelentős tényező szerepelhetett volna. Jobbára csak a kerti tenyésztést üzték s a legtöbben csak annyit termeltek, amennyire szükségök volt. De mivel a fogyasztás elég nagy volt, Erdélyből, a délvidékről, meg máshonnan a kereskedők sok dohányt hoztak az országba.

Különös, hogy Magyarország népességének 1715.—20-i összeírása⁴⁾ mindössze csak két megyét említ, a hol dohányt termelnek. Baranyában 1714—15-ben az összeírás szerint 2004 kila volt a termés; a nógrádiról nincs kimutatás.⁵⁾ Ugyanez a nagyszabású összeírás mit sem szól a dohánykereskedelemről. Pedig abban az időben már külföldre is szállítottak dohányt. A szepességi kamara területéről például 1725-ben csupán Lengyelországba és Sziléziába 1101 és $\frac{3}{4}$ mázsa dohányt vittek ki.⁶⁾

A fentebb említett országos összeírás szerint a dohánytermelés

1) Radvánszky: Magyar családélet és háztartás 393. l.

2) Mikes Kelemen Törökországi levelei 40., 57. és 180. l.

3) Károlyiak levéltárában. Károlyi Sándor javaslata (Tábaka cz. a.)

4) Acsády Ignác: Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában.

5) II. Rákóczy Ferencz korában (1708-ban) több vármegyében nagyobb mennyiségben termeltek dohányt. Sőt a dohányra dicát is vetettek ki. Szathmármegyét például „az dohány dicázásából eredett“ difficultásokkal Rákóczi az egri congressusra utasítja. (1708. ápr. 22.) Archivum Rákóczianum I. osztály, II. köt. 249. l.

6) Szepesi kamara lev. Országos levéltár.

sokkal jelentékenyebb volt Erdélyben, mint Magyarországon, jóllehet a talajviszonyok ott korántsem voltak oly kedvezők, mint nálunk. Ám a politikai hatóságok — amint fentebb előadtuk — ott ez időben már nem gördítettek a termelés elé akadályokat.

A dohányültetés főleg a Székelyföldön öltött nagyobb arányokat. Háromszéken 1721-ben a beváltás alá került dohány 13645 frtra rugott; Marosszéken ugyanez évben 356 mázsa, Udvarhelyen 66 mázsa 77 font, Marosvásárhely városában 215 mázsa 69 font termett.¹⁾

II.

A dohánymonopólium behozatala Ausztriában és Magyarországon.

Ismeretetes dolog, hogy I. Lipót szenvedélyes vadász volt. Mondják, hogy pompás vadász-felszerelése párját ritkította, s ez volt az uralkodó egyik büszkesége. A folytonos használat azonban nagyon megviselte a csengő hangu kürtöket, trombitákat, fegyvereket stb. 1669-ben már azon gondolkozott a császár- király, mi módon lehetne a régi vadászati kellékek helyébe újakat és szebbeket szerezni? Gondolkozni persze csak azért kellett a dolgon, mert a költségekre nem volt pénz. Az uralkodó helyett nemsokára *Khevenhüller* Kristóf gróf fővadászmeister törte a fejét, honnan szerezzen pénzt. Lipót ugyanis őt bizta meg a szükséges kiadások előteremtésével.

Khevenhüller, amint ő felségéhez benyújtott előterjesztésében²⁾ mondja, a költségek előteremtésére más módot nem talált, mint a *dohánykereskedés bérbeadását* Felső-Ausztriában. A lakosságra nézve ugyan „eleinte sulyos és sérelmes lesz ez a terv és javaslat“, de azért keresztül lehet vinni, mert Felső-Ausztriában úgy sem terem dohány, s csak idegen kereskedők, főleg nürnbergiek, söpri be a hasznot. Különben nem is olyan új és szokatlan a kérdés; mert *Csehországban* már régen magánemberek élvezik a dohánykereskedés hasznát. Az állam jövedelme sem fog csökkenni; mert a 40 krajczárnyi vám a behozott dohány mázsája után ezután is be fog folyni.

Khevenhüller meglepő ajánlata megnyerte az uralkodó tetszését.

¹⁾ *Acsády Ignác*: Magyarország népessége 464. és a köv. lapokon, Vö: még szemlénk 1894. évf. a 103—106. lapon közölt táblázatokkal.

²⁾ Közös pénzügyminiszterium levéltára 9143—5. számú csomag 1600—1748-ig. Tabak-Pachtungen. „Und ob zwar dieser An und Vorschlag anfänglich für ain hart und beschwärlisches Mittel fürsieth“ etc. Meg kell jegyeznünk, hogy a bérletet nem maga számára kérte, hanem egyszerűen csak ajánlotta, hogy a dohánykereskedést valakinek bérbe kellene adni; mert a hasznot úgy is idegen kereskedők söpri be.

1669. ápríl 13-án már tanácskoznak is az „*appaldo*“ azaz bérlet ügyében. A Lipót elnöklete alatt Bécsben tartott tanácskozásban az örökös tartományok legkiválóbb emberei vesznek részt.¹⁾ Ott voltak: Lobkovitz, Auersperg, Schwarzenberg, Stahrenberg, Monteccucoli, Lamberg, Sinzen-dorf és De Souches.

A tanácskozás eredménye az volt, hogy Lipót elfogadta az *appaldo* behozatalára vonatkozó javaslatot. 1669. júl. 13-án már meg is küldte „császári végzését“ a felső-ausztriai rendeknek. Ezek nem valami nagy örömmel fogadták a rendeletet. 1669. augusztus havában Linzben gyűlést is tartottak az *appaldo* ügyében, s aug. 22-én ő felségéhez fel-terjesztett határozatunkban²⁾ aggodalmuknak adtak kifejezést.

Lipót ennek daczára 1670. aug. 8-án megkötötte a szerződést³⁾ Khevenhüller gróffal, 12 évre biztosítván neki Felső-Ausztriában a dohányvaló kereskedés kizárólagos jogát. Khevenhüller viszont kötelezte magát, hogy a bejövő haszonból időről-időre megújítja Lipót vadászfelszerelését.

Ez volt az első lépés a dohánymonopólium behozatalára. Alig hat évre ez esemény után 1676. márcz. 27-én bizonyos *Geiger* János ensi kereskedő kapott szabadalmat, hogy Ausztriában *dohánygyárat*⁴⁾ állíthat. *Geiger* kötelezte magát, hogy az Alsó- és Felső-Ausztriában termelt dohánylevelet méltányos áron beváltja, s hogy igyekezni fog a dohányültetést meghonosítani és terjeszteni.

A *Geiger*nek és *Khevenhüller*nek adott privilegiumok még nem érintik a dohánytermelés szabadságát. Kiki ültethetett annyit, a mennyi tetszett neki, csak kereskednie nem volt vele szabad.

Ugy látszik, hogy a dohánykereskedés kibérelése nem volt rossz üzlet. Legalább Lipót egymásután kapja az ajánlatokat újabb bérletekre. Igy 1677. aug. 20-án *Dominico Donadoni* és *Liscutin* tettek ajánlatot Stájer, Karinthia és Krajna dohány-*appaldó*jának kibérlésére. Folyamod-

1) Közös pénzügyminiszterium levéltára.

2) Közös pénzügyminiszterium levéltára.

3) Közös pénzügyminiszterium levélt. A szerződés több példányban még van. Az osztrák monopólium kivonatos történetét megírta *Dr. Krükl József*. Ez az értekezés az *Oesterreichische Revue* 1867. évfolyamában jelent meg. A szerző nagyrészt nyomtatásban megjelent források alapján írta ez értekezést; épe ezért nagyon fogyatékos és megbizhatatlan. A közös és osztrák pénzügyminiszteriumban levő roppant adathalmazt, mely az osztrák monopólium minden fázisára bő és érdekes anyaggal szolgál, nem használta fel. Mi ez *eredeti okiratokat* használtuk fel, főleg azért, mert *Krükl* adataival ellenmondásban vannak.

4) Közös pénzügymin. levélt. 1676. május 20-án Lipót ez ügyben rendeletet bocsátott ki a császári vámbivatalokhoz, tudtul adván, hogy *Geiger*nek 10 évre szabadalmat adott dohánygyár előállítására.

ványukban¹⁾ 5 évre kéri a szabadságot évi 10,000 frtéért; de ha az üzlet bevág, hajlandók nagyobb bért is fizetni.

Lipót a folyamodóknak nem 5, hanem 8 évre adta bérbe a dohánykereskedelmet a nevezett tartományokban.²⁾ A három ország rendei azonban sehogysem akarták az appaldót megtűrni. 1678. május 9-én felterjesztett felségfolyamodványukban keservesen panaszkodnak e törvénytelen intézkedés ellen, mely ellenkezik jogaikkal, kiváltságaikkal, sőt a törvénnyel is. Felemlítik, hogy 1632-ben már kísérletet tettek a marhakereskedés monopolizálásával (Oxenappalt), de a rendek ellenállása dugába döntötte a tervet.³⁾ Ez fog történni a dohányappaldóval is; azért előre is tiltakoznak ellene.

Tiltakozásuk és kérésük azonban ezuttal semmit sem használt. Nemsokára megérték azt is, hogy úgy a termelés, mint a behozatal szabadságát⁴⁾ megszüntették.

1679. május hó 30-án a görzi grófság dohányappaldójára is érkezett ajánlat. Maga a grófság kormányzója *Pietro Codelli* folyamodott ennek bérletéért.⁵⁾

Mivel az egyes tartományok bérletői 1686-ban nagyrészt lejártak, a kamara a dohány ügyében felterjesztést intézett ő felségéhez. E fölötte érdekes irat leplezetlenül feltárja ama hallatlan visszaéléseket és zsarolásokat, melyeket a dohánybérlek az egyes országokban kényük-kedvük szerint űztek. A dohány árát — írja a kamara — tetszésük szerint emelték, 28—30 frton, sőt drágábbért is adták a potom áron szerzett dohányt. Így aztán még az uzsorásoknál is nagyobb hasznot vettek. A dohánytermelést teljesen tönkretették, a mi által is sok ezer szegény ember kenyerét vesztette. Ezen okok miatt a kamara⁶⁾ uj és igazságos appaldókat sürget.

A kamarával egyidőben egyesek több figyelemreméltó tervet adtak be ő felségéhez a dohánykereskedés ügyében. Karinthia rendei meg arra kérték⁷⁾ Lipótot, engedné meg újra az eltiltott dohánytermelést.

A sok felterjesztésnek az lett az eredménye, hogy ő felsége ismét

1) Közös pénzügymin. levélt.

2) U. ott.

3) U. ott. Fölötte alázatosan fejtegetik a „sehr hoch: und beyfallende praedjudicia“-kat.

4) 1687. deczemb. 16-án folyamodnak ezeknek megengedéséért. U. ott.

5) Közös pénzügyminiszt. levélt. „Per la grazia dell'appalto del Tabaco nel contado di Goritia. Pietro Codelli Giudice et Rettore di Goritia. Az előtte való évben (1678) kapta meg Alsó-Ausztria appaldóját Königsseg Lipót Vilmos gróf. Khevenhüller szerződését meg újabb 12 évre hosszabbították meg.

6) U. ott.

7) U. ott.

Donadoni-nak és társainak adta bérbe a dohánykereskedést 1692-ig. Ujtás csak annyiban történt, hogy az 1689. aug. 23-án kiadott pátens értelmében a bérlőknek kiszabták a dohány eladási árát. E szerint a páczolatlan dohány mázsáját minőség szerint 23, 24 és 25 frtért, a páczoltat 20, 21 és 22 frtért árusíthatták.¹⁾ Ha tekintetbe vesszük, hogy az appaldátorok 3—4 frtért vették a termelőktől a dohány mázsáját, s a külföldi kereskedőknek sem igen fizettek 6—7 frtnál többet egy mázsáért, úgy be kell látnunk, hogy még mindég szép haszonnal dolgoztak,²⁾ noha a bérösszeg minden újabb szerződés megkötésénél jelentékenyen növekedett.

Ez a nem remélt körülmény arra bírta az intéző köröket, hogy a dohány kérdésével behatóbban foglalkozzanak. 1693-ban ki is dolgoztak egy nagyobb szabású javaslatot (Tabak-Project), melybe Ausztrián kívül Morvát, Sziléziát, Csehországot és immár *Magyarországot* is fölvtették.³⁾ A javaslat, tekintetbe vevén az eddigi tapasztalatokat és a felmerülhető akadályokat, az appaldó ellen nyilatkoztak. Az appaldátorok — mondja a javaslat — minden mázsa dohánynál 10—15 forintot nyertek, a mely haszonnak sehogysem felel meg a fizetett bérösszeg nagysága. Ő felsége őt „tartománya“ (Ausztria, Morva, Csehország, Szilézia és Magyarország) *évenként átlag 200,000 mázsa dohányt* fogyaszt el. Ha már most az appaldó helyett a szabad kereskedelmet hozzák be, a dohányra kivetendő „aufschlag“-ból ő felsége több százezer forintnyi hasznot huzhatna.

Mint hogy azonban az egyes szerződések még nem jártak le, s mivel az „aufschlag“ intézménye nem nyerte meg a legfelsőbb körök tetszését: a javaslatból semmi sem lett. De 1699-ben újra felvetették a kérdést, miként lehetne a dohányból nagyobb bevételre szert tenni? Az ekkor folytatott tárgyalásoknak eredménye az 1699-ben kiadott „*General Appalto und Pachtordnung*“ lön, mely mivel Csehországba és a többi tartományokba is bevitte a dohányappaldót, minket is⁴⁾ közelebbről érdekelhet.

Ez időben ugyanis már nálunk is fellendült a dohánykereskedelem, s Lengyelországba, Cseh- és Morvaországba, továbbá Sziléziába elegendő mennyiségben szállították a dohányt. Az appaldó behozatala után már most az osztrák appaldátoroktól függött, honnét fedezzék a szükségletet; ugyancsak ők szabták meg a dohány árát is. A magyar dohánykeres-

1) U. ott.

2) A közös pénzügyminiszterium levéltárában több nyomtatott árjegyzék van. A nürnbergi kereskedőké ezidőben 6 frtra szabja a dohány mázsáját.

3) U. ott.

4) Országos levéltár. Budai kamar. adm. 1702. marc. 2-i rendeletében szintén foglalkozik vele.

kedésre, sőt a magyar dohánytermelésre nézve is nagyfontosságú volt tehát az 1696-i General-Appalto. Ezentul ugyanis kivitelünk az appaldátoroktól függött, mert ezek engedélye nélkül az örökös tartományokba senki sem szállíthatott dohányt.

Ugy látszik, a magyar dohány jelentőségét és előnyeit az osztrák fölött Ausztriában hamarabb fölfogták, mint nálunk, hol ez időben még egy hang sem hallatszott a magyar dohány és a magyar kivitel érdekében. Részben ennek kell tulajdonítanunk, hogy már az 1699-i tárgyalások alkalmával elvben elhatározták az appaldó behozatalát Magyarországra, még pedig olyformán, hogy a dohánykereskedés leendő bérlei a dohányt az örökös tartományok appaldátorainak minden haszon nélkül tartozzanak szállítani. Erről a tervről a budai kamarai adminisztrációnak is volt tudomása,¹⁾ de semmi feltűnőt sem látott a dologban.

A fentebbi elhatározásra befolyással volt a magyar dohány jobb minősége is. Az osztrák tartományokban termelt dohány ugyanis nem felelt meg a kívánalmaknak. Maga a lakosság jobb szerette a külföldi dohányt, mint a hazájában termeltet, melyet jellemzően „*Lauskraute*“²⁾ nak nevezett. Ausztria tehát mintegy utalva volt a magyar dohányra. De még Magyarországból sem kaphatott eleget, tehát Genuából, Nürnbergből és Triesztből szerezte be szükségletét.

Az 1699-i tárgyalás után hozzáfogtak az előzetes intézkedések megtevéséhez, hogy az appaldót az országgyűlés és a magyar tanácsosok meghallgatása nélkül szép csöndesen behozhassák. Az intéző körök úgy látszik, jól tudták, hogy a szabad kereskedelmet hangoztató magyar törvények merően ellenkeznek az appaldó intézményével. Hisz csak alig pár évvel előbb ujitotta meg az 1681-i országgyűlés azt a régi törvényt, hogy a kereskedés Magyarország és a tartományok között teljesen szabad. Azt is tudták, hogy az országgyűlésen vagy a magyar hatóságok segítségével aligha hozhatják be az appaldót. Ezért elhatározták, hogy mindezeket mellőzik, s a fölségjogokra támaszkodva rendeleti uton hozzák be. A viszonyok annyiban kedveztek is e törekvésnek, mert a dohányt nálunk főleg a töröktől visszahódított ugynevezett *neo-aquistica* területén termelték, mely terület akkor még, közvetlenül a bécsi udv. kamarától függött.

Az ügy vezetését tehát a *császári udvari kamara* vette kezébe. A budai kamarai adminisztráció egyszerűen csak végrehajtotta a felettes hatóságától jött rendeleteket.

1702-ben kora tavasszal (márcz. 2.) értesítették a budai kamarai adminisztrációt, hogy ő felsége tekintettel az 1699-ben publikált „Gene-

¹⁾ Budai kamarai adm. 1702. márc. 2-i rendelete.

ral „Appalto und Pachtordnung“-ra, elhatározta, hogy az appaldót Magyarországra is behozza. Ennek bizonyítására az udvari kamara mellékelte az 1702. február 18-án kiadott és nyomtatásban is megjelent német legfelsőbb határozatot. Maga az udvari kamara sem tudta az appaldó behozatalát s annak módját mással indokolni,¹⁾ mint a hadi kiadások égető szükségletével.

Az a királyi végzés egyszerűen, minden okadatolás nélkül nyilvánosságra hozza, hogy az appaldót („Tabak licitationem“) be fogják hozni Magyarországra, s az előzetes tárgyalásokat „Freiherr Gottlieb Aichpüchl“ ur elnöklete alatt²⁾ egy bizottság fogja vezetni.

A kihirdetéssel egyidőben *vállalkozókat* is kerestek, a kik az egész ország dohánykereskedelmét bérbevennék. Ilyenekre azonban hirtelenében nem igen tudtak találni. A mint a szegedi „praefectura“ irta, 1702. márcz. 15-én a budai kamarai adminisztrációnak,³⁾ olyan kereskedő akadna, a ki egy kerületet (districtus-t) venne bérbe, de az egész országra nézve nem találni vállalkozót.

Ha magyar ember nem mert belefogni a kétéves vállalatba, akadt német elég, a ki szívesen kockáztatta pénzét. Az udvari kamara tehát — mielőtt még Lipót alább ismertetendő pátense nyilvánosságra került volna — 1702. ápril 10-én három *bécsi* és *komáromi* kereskedőnek 3 évre bérbeadta az alsó-magyarországi dohánykereskedést. A Bécsben kötött szerződésnek⁴⁾ azaz appaldónak czime így szól: „Bemerkt einen ordentlich unwiederruefflichen Contract so zwischen der Käys. Hoffkammer, ainer: und denen Gregory *Fahrnwanger*, Johann *Ziegler* und Hans Adam *Flöggel* respective Bürger und Handelsleuth *ahier* und zu *Comorn*, ander Theils folgender massen abgered und beschlossen worden.“

E szerződés szerint a *dohány*-, a *burnót*- („Schnupf und Trünktaback“) és a *pipa*-kereskedés Alsó-Magyarországban és a hozzá tartozó részekben 1702. október 1-től fogva 3 évre a nevezett kereskedőknek adatik bérbe. Az appaldátorok igénybe vehetik a fiskus karhatalmát és manutentiáját. Kötelesek az idegen appaldátoroknak megengedni, hogy a szükséges dohányt itt bevásárolhassák és szabadon kivihessék. A bérlet fejében évenként, négy részletben, 8000 frtot fizetnek a „Hofkanzley-Ambt“-nak. *Háboru* és *dögvész* esetén azonban *megszűnik* eme kötelezettségük. A lefoglalt csempészáruk és a büntetéspénz $\frac{1}{3}$ -a a fiskusé, $\frac{1}{3}$ -a az appaldátoroké és $\frac{1}{3}$ -a a feladóké. Hivatalnokokat és

1) „Mit der urgirenden Necessität der tieberhauffenden Kriegskosten“. U. ott.

2) Orsz. levélt. Budai kamarai adm. A nyomtatott resoluthoz van csatolva az udvari kamara leirata.

3) Orsz. levélt. Budai kamar. adm.

4) Orsz. levélt. Benignae Resolutiones. 1720. deczb. 17.

szolgákat szabadon fogadhatnak és betaníthatják őket. A 4200 frtnyi óvadék-összeg után 6% kamatot kapnak.

Ezen szerződés megkötése oly gyorsan és oly csendben ment végbe, hogy az országban csak igen kevesen tudtak róla. A mint azonban nyilvánossá lett a dolog, úgy a hatóságok, mint magánosok a kamara és a kancellária előtt azonnal kifejezték aggodalmukat, s egyszersmind *hihetetlennek* mondták az egész appaldó-ügyet. Az udvari kamara minden további akadékoskodásnak elejét akarván venni, megírta a kancelláriának, hogy ő felsége az appaldatiót már jóváhagyta s így a támadható ellenvetéseket nem kell figyelembe venni, hanem a többi örökös tartományok példája szerint végre kell hajtani. „Hisz köztudomású dolog — teszi hozzá az udvari kamara¹⁾ — hogy Magyarországon a dohánykereskedést még a zsidók is ellenmondás nélkül üzhetik“.

Ugyanekkor (1702. szept. 23.) a budai kamarai adminisztráció megkapta az utasítást,²⁾ hogy „miután ő felsége a magyar királyságban is állandósítani akarja a dohány-appaldót“, támogassa az appaldátorokat és adja meg nekik, a mikor kell s a mikor kívánják a kellő karhatalmat.

Azon a napon, mikor az appaldátorok szerződése érvényre emelkedett, vagyis az 1702. év október 1-én megjelent *Lipót pátense* is. A magyar, német és latin nyelven kiadott pátenislevél³⁾ azon kezd, hogy a fölségjogok alapján, más országok példája szerint a királyt illeti meg a hazai és a más országból behozott „füstös és szivó törött és csinált tabaka s dohány“ elővételének és megadóztatásának joga. Ezért ő felsége elhatározta, hogy a közjó és kincstár hasznára a dohánykereskedést az udvari kamarára bizza. Még pedig úgy, hogy vagy a nevezett kamara üzze azt, vagy pedig egynek, avagy többeknek appaldumba bocsássa. „Rendeljük tehát kenéyzen — ugymond — és parancsoljuk kegyelmesen és erősen“ először, hogy a *dohány ültetése* Magyarországon az eddigi szokás szerint teljesen *szabad* legyen s minden megterheltetés nélkül állandóságát megtartsa.

2. Elkobozás „büntetése alatt és azon kívül minden font iránt 6—6 forintoknak büntetése terhe alatt senkinek most nevezett Magyarországonkban füstös s akár törött tobákot vagyis dohánt, akár ez országbelit, s akár idegen országbelit, s akármi néven nevezendő, akármi

1) Orsz. levélt. Insin. Cam. Aul. 1702. jul. 10. „Quoniam vero Appaldatio haec a S. Maj. Caesarea resoluta in dubium trahi, haud possit, nec objectiones desuper movendae ullo modo attendendae forent, cum palam sit, quod etiam Judaeis liceat hocce Tabaci commercium sine contradictione in Regno Hungariae exercere“.

2) Orsz. levélt. Bud. kam. adm.

3) Nyomtatásban is megjelent nagy iv alakban. Orsz. Lev. Acta Publ. fasc. 22 n° 15. Magyar szövege a gróf Károlyi család levéltárában.

forma és elemésre való legyen azon tobáka vagyis dohán, nem szabad árulni és eladni.“

3. Senki az országba *dohányt be nem szállíthat* és bent *mástól nem vásárolhat*, mint csakis a kamara részéről erre felhatalmazottaktól. Aki pedig vásárolna, azt az elkobozáson kívül még meg is büntetik. E büntetés alól csak a többi örökös tartományok appaldátorai vétetnek ki, akik minden áremelés nélkül szerezhetik itt be szükségletüket.

4. Hogy minden csalárdságnak eleje vétessék, az udvari kamara engedményesei ólompecséttel ellátott csomagokban árulják a dohányt.

5. A külföldről behozott dohányt a vámnál be kell mutatni, és a kamarának, illetve megbízottjainak legfőljebb nyolcz nap alatt bejelenteni. Mielőtt az ilyen dohányt elárusítanak ólom, vagy rányomott pecséttel kell ellátni, az illető dijt érte lefizetvén.

6. Csak a rendes utakon szabad dohányt szállítani, különben elkoboztatik, s a tulajdonost minden font dohány után 6 forint birsággal megbüntetik.

7. A dohány és burnót gyártása, akármilyen czélra szolgáljon is az, csak az appaldátoroknak van megengedve.

8. Ami azt a dohányt illeti, mely az örökös tartományokon át máshova szállittatik, az nincs alávetve a dohánykereskedelem ezen törvényeinek. De a szükséges elővigyázati szabályok ez esetben is megtartandók, nehogy egyesek a transito-kereskedés örve alatt csalárdságokat kövessenek el.

9. A transito-kereskedés a többi államokkal adómentes és csak a szokásos vámot kell az áru után megfizetni.

10. Ha valaki más áruk közé elrejtve dohányt szállit, annak árui szekere, hajója vagy akármí mása „minden hozzája tartozandó eszközökkel együtt elfoglaltassék az császár számára“.

11. A királyi kamarák s az összes királyi tisztviselők kötelesek e királyi rendelet megszegőit illő módon megbüntetni. Aki a bünöst pártolná vagy a törvény elől elvonná, az, ezen rendelet megszegői ellen kiszabott büntetésben részesül.

12. A dohánykereskedés előmozdítása czéljából az engedményesek minden városban és községben nemcsak a hazai, de a külföldi dohányt is szabadon árulhatják. Tarthatnak hivatalnokokat és az utakra „*vigyázó iberrajtereket*“.

13. „Ezen tobákbéli kereskedelem szabadsága extendáltatik az *pipákra* is, melyeknek megvevések, árulások, és csináltatások, valamint az tabaka, az szerént ezek is tilalmaztatnak, hanem egyedül ezek is az mi aulica kamaránknak hatalmában legyenek“.

14. Pipákat csak az appaldátorok árulhatnak, s csak az ő enge-

délyikkel lehet külföldre szállítani. „*Bélyeges pipák lesznek az authenticusok*“.

15. Ha ezen kereskedelem megkezdésekor valakinek birtokában több vagy kevesebb dohány és pipa volna, annak mennyiségét bejelenteni tartozik. A ki elhallgatná, nem csak áruját veszi el, hanem azonkívül még súlyosan meg is büntetik. Ugyanez éri azt is „azki tudós volt benne és hurré nem adta“.

16. A bejelentett árut az engedményesek méltányos áron beváltják, vagy megegyezés esetén a tulajdonos maga adja el.

17. Ha pedig az árra nézve nem tudnának megegyezni, a tulajdonosnak meg van engedve, hogy áruját az országból elárusítás céljából kivihesse.

18. Az országban termett dohány sértetlen leveleinek mázsáját az udvari kamara, avagy engedményesei 6 frtért tartoznak beváltani. E tekintetben senkit sem szabad megkárosítaniok.

19. A csalók, csempészek stb. feladói, ha vádolásuk való, pénzjutalomban részesülnek. „A bémondóknak nevek titokban legyen, sőt még más állapotokra méltókká teszik magokat, hogy felemeltessenek“.

20. A földesurak és birtokosok rajta legyenek, hogy a polgárok és jobbágyok a kereskedéstől csalárd uton elvont dohányt ne használhassák.

Végül felszólítja a pátens-level az egyházi és világi rendeket, a felsőbb és alsóbb rangú hivatalnokokat stb. hogy tőlük telhetőleg támogassák és mozdítsák elő ezen intézményt.

E pátens kibocsátása és a fentebb ismertetett szerződés érvényre lépte után 1702. október elsején megkezdődött Magyarországon a *dohányegyedáruság* kora.

Kétségtelen hogy a dohánymonopólium ezen első alakját a törvényes formák mellőzésével, rendeleti uton erőszakolták az országra, de ha a dolog közjogi oldalától eltekintünk, azt az egyet el kell ismerünk, hogy ezen egyedárusági rendelet méltányosabb volt mindazoknál, melyek Lipót uralkodása alatt napvilágot láttak. A dohánytermelést nem csak szabaddá tette, hanem még állandósítani is igyekezett. S tette azt akkor, mikor a dohánytermelést és dohányzást Magyarországon még szélkében tiltották. Semmiféle nehézséget nem gördített a transitó-kereskedés elé. Méltányos árt szabott a dohány beváltására. A hat forinttal jól meg volt fizetve a dohány mázsája. Ennyiért ugyanis Genuában és Nürnbergben kereskedőktől is lehetett egy mázsá dohányt kapni. Magyarországon jobb terméskor alig volt a dohánynak ára; azért ilyenkor ez a mondás járta: „eb veszi hasznát, vesszen a maga dögiben“.

A jobbfejta dohány mázsájáért ilyenkor alig adtak 3 frtot, az alábbvaló mázsája meg 6 máriáson kelt.¹⁾

Azonban a királyi pátens tele volt sérelmes rendelkezésekkel is. Ezek közt a legsúlyosabb a dohány és pipa elárusításának teljes betiltása volt. Veszedelmesnek látszott az az intézkedés, hogy az örökös tartományok appaldátorai a magyar dohányhoz ugyanazon árért juthattak, mint a magyar appaldátorok. E szerint az osztrák tartományokba szállított dohányból sem a termelőknek, sem a magyar appaldátoroknak nem volt hasznuk. Baj volt az is, hogy sem a pátens, sem az appaldátorokkal kötött szerződés nem határozza meg, mennyiért szabad a beváltott dohányt árulniok. Így az engedményesek olyan árért bocsáthatták áruba a dohányt, a mint nekik tetszett. Nem lehet a pátensből és a szerződésből világosan kivenni, mit értenek az „*Inferior Hungaria*“ és a „hozzá tartozó részek“ alatt. Eger és vidéke, továbbá Pozsonymegye is az appaldó területéhez tartozott; már pedig ezeket nem igen lehet alsó Magyarországhoz sorolni.

Az appaldónak, vagyis a dohány- és pipakereskedés egyedáruságának kihirdetését leirhatatlan felindulás követte. A szabadkirályi városok tiltakoztak az appaldó ellen; a dohánytermelők nem tudták, hol történik a beváltás, s hova kell a dohányt szállítaniok; a becsüsök a pátensben előirt árnál magasabbra bécsülték a dohányt, a mi ellen viszont az appaldótorok tiltakoztak. Néhol ki sem hirdették a pátenst, másutt meg kihirdetése után is fitymálták. Szóval a monopólium egyáltalán nem volt előkészítve, s maguk az appaldátorok sem tettek semmiféle előkészületeket. S mikor az appaldót meg kellett volna kezdeniök, fűhöz-fához kapkodtak, s azt se tudták, mit csináljanak. Jó ideig tartott tehát, míg az üzletet rendszeresen megkezdhatték.

Már maga, a királyi városok által benyújtott gravaminák elintézése is jó időt vett igénybe. Az udvari kamara ugyan már 1702. decz. 13-án értesítette a budai kamarai adminisztrációt, hogy a városokat panaszaiikkal elutasították; mert ő felsége határozottan kívánja a „császári pátens“ végrehajtását s a renitens városok kényszerítését.²⁾ Ám, mielőtt ezt meg lehetett volna tenni, a pátenst kellett volna kihirdetni. Erre pedig több város és megye egyáltalán nem is vállalkozott. Buda, Pest, Pozsonymegye és város egyenesen megtagadták a kihirdetést. Szegeden sem igen sikerült, mert az appaldátorok jelentése szerint még dobosokat sem tudtak a kihirdetéshez kapni.³⁾ Eger vidékén még az 1703. év tavaszán sem

1) A gróf Károlyiak levéltárában a „Tabaka“ fasciculus. Ilyen ára volt a dohányynak 1730-ban.

2) Országos levéltár: budai kamar. adm.

3) U. ott. 1702. decz. 7.

történt meg a kihirdetés, úgyhogy az ottani rácz dohányültetők a dohány-árulás további megengedését kérelmezték.¹⁾

Az appaldátorok az ellenszegülő városok ellen egymásután küldték a panaszokat az udvari kamarához, ez meg a budai adminisztrációhoz. Budán és Pesten nagy nehezen megtörtént a kihirdetés; de Pozsony-megye és város továbbra is ellenszegült. 1702. okt. 4-én a kancellária már arra kéri az udvari kamarát, hogy Pozsonymegyéhez és városhoz külön királyi rendeletet menesszen.²⁾ Bár e rendelet érkezése jelezve volt — a mint az udvari kancellária írja — egyesek lármája és reclamatiója miatt a vármegye 1703. márcz. 5-én tartott ülésén sem lehetett a pátenst felolvasni.³⁾ Erre a kancellária újból elrendeli, hogy a legközelebbi (márcz. 15.) ülésen haladéktalanul hirdessék ki a pátenst.⁴⁾

Voltak városok, melyek Lipót pátensével szemben azzal védekeztek, hogy az nincs bent a „Corpus juris“-ban, s bár kihirdették, érvénytelennek mondták „pro nihilo reputetur, determináltatott“ és „a dohányosokat cum onere solito aggraválták“.⁵⁾ A legeredetibb volt Komárom városa, mely az 1703. évben kiadott rendeletével még a dohány ültetését is betiltotta. Az érdekes rendelet így hangzik: „Mivelhogy az ugynevezett tabaka és dohánnak való vetése az kerti és mezei vetéseknek úgy a gyümölcsöző fáknak és méheknek nem kis kárával értetik meglenni: arra való nézve mindezeknek eltávoztatása okáért Tekintetes Nemes Három Status egyenlő akaratjából és consensusából elvégeződött: hogy ezen mai napságtól fogva ezután senki az kertekben és határban dohánt ne merészeljen vetni, holott peniglen valaki contra statutum vetne, vagy vettetne, in eo casu comperta rei veritate elplántált dohányja kiszaggattatik és irtattatik, azonkívül büntetésül toties quoties 12 forént minden kegyelem nélkül competens bírāja által rajta megvétettetik. Azonkívül minthogy sok példák lévén az Nemes Három Status előtt, hogy az füstös dohán által nem kevés helyek, faluk és városok égettettek el; ennek is eltávolítására nézve ez mái napságtul fogva ezután toties quoties 12 forént büntetés alatt füstös dohánt itt az városon, se utczákon se háznál és akárhun ne merészeljen színya, holott peniglen valaki rajta tapasztaltatik infallibiliter competens bírāja által toties quoties az megirt 12 forént büntetés vétetik rajta, ha penig pénze nem lészen, valahányszor rajta tapasztaltatik mindannyiszor az piacon megcsapattatik“.⁶⁾

1) U. ott. 1703. márcz. 22.

2) Orsz. levélt. Az udvari kamara a kancelláriához.

3) U. ott. 1703. márcz. 9. „ad insolentem unius aut alterius reclamationem denuo turbatam et repositam existere“.

4) U. ott.

5) Károlyiak levéltára: „Tabaka“ című fasciculusban.

6) Komárom város levéltára. Az 1703-i jegyzőkönyv.

A városok és megyék ellenállásán kívül az appaldátoroknak a dohány beváltása körül is tömérdek bajuk volt. A beváltás nagyrészt Budán történt; mivel itt voltak a kereskedés bérlőinek raktárai. A dohánytermelőknek tehát ide kellett az árut szállítaniok. A termelők, főleg pedig a kereskedők felhasználván ezt az alkalmat, elszállították a dohányt oda, a hol jobban megfizették. És a harminczadosok engedték akármerre vinni az árut, noha ő felsége világosan meghagyta, hogy „senki se merészeljen dohányt máshova szállítani, mint Budára a császár ő felsége bérlőjéhez“! ¹⁾ A Budára szállított dohányra viszont Buda városa vámot vetett ki, s hiába álltak elő a bérlők a császári pátenssel, ²⁾ kéréllhetetlenül behajtották minden „quartal“ után a 25 forintot.

Ennyi baj és boszuság alaposan elkésérítette a szegény appaldátorokat. „Ha egyik helyen — írják a budai kamarának 1703. máj. 21-én — nagy nehezen létrehozuk a békét és nyugalmat, jön a másik helyen a baj; *mintha csak a király nem is volna úr és király Magyarorszáiban*“! Semmibe se veszik rendeletét! Kérve kérik tehát a kamarát, ³⁾ védje meg őket, s ne engedje, hogy rajtuk, akik az államnak bért fizetnek, még külön adót és vámot vehessenek.

Különben nemcsak az appaldátorok álltak elő sérelmeikkel, hanem ellenük is emeltek panaszokat. Így az állami becsüsük (Preisenmacher) azért panaszkodtak, hogy munkájuk miatt fölötte sok bajuk van. Az appaldátorok erre azt válaszolták, ⁴⁾ hogy az állami árcsinálóknak a szerződés szerint 500 frt készpénzt adtak 1703. január elsejétől májusig. Pedig azelőtt ennyit egypár év alatt se kerestek. Munkájuk ellon méltán lehet kifogást emelni; mert nem a pátens szerint becsülik fel a dohányt.

A birtokosok és dohánytermelők viszont amiatt panaszkodtak, hogy a beváltás nem történik meg a kellő időben. Az appaldátorok erre azt válaszolták ⁵⁾ a budai kamarai adminisztrácziónak, hogy oly nagy mennyiségű dohányt az egész országban egyszerre nem képesek beváltani. Ők már eddig 70,000 forintot adtak ki dohányra. Beleegyezz-

¹⁾ Budai kamarai adm. 1703. jan. 26. „Tabacae quaestores per tricesimas ibere permittuntur“ etc.

²⁾ Bud. kam. adm. 1703. maj. 21. Orsz. levélt. Az appaldátorok a kamarához: „Was Ungelegenheit, was Bemühung und wie viel tausendt Gulden Expensen zu grosser unser Ruin leiden wir in unserem Tabak-Appaldo“ etc.

³⁾ U. ott.

⁴⁾ U. ott. 1703. máj. 15. Az appaldátorok a kamarai administratióhoz.

⁵⁾ U. ott. 1703. jul. 6. A budai kam. adminisztratió a beváltás hosszadalmasága miatt azzal fenyegette az appaldátorokat, hogy „kényszerítve lesz a szabad kereskedelmet és a szabad áruszállítást ismét behozni“!

nek abba, hogy a termelők a dohányt négy hétig szabadon szállit-hassák.

Hasonló panaszok mellett az appaldátoroknak a csempészekkel is meggyült a bajuk. Ilyenek abban az időben szép számmal voltak, s mesterségüket ilyen körülmények közt fölötte bátran üzték. A dohánykereskedés bérlői keservesen panaszkodnak ellenük, s arra kérik a magyar kamarát küldene ki bizottságot a visszaélések megvizsgálására. A magyar kamara a bérlőket az udvari kamarához utasította. Az udvari kamara meg 1703. nov. 18-án a magyar kamarához irt át, s mellékelvén a bérlőknek nála benyújtott hosszú panasz-lajstromát, kívánatosnak mondotta egy bizottság kiküldését.¹⁾

Megtörtént-e ez vagy nem, nem tudjuk. De nem valószínű; mert ez időben már diadalmasan lengettek II. Rákóczi Ferencz hadainak zászlai. Rákóczi kiáltványa a sérelmek között a monopóliumokat is felhozza. E sérelmekből készült a „Centuria Gravaminum Hungariae Germanis proposita“ czimű röpirat, melynek 21. pontja a *dohány, a salétrom és az ásványviz* monopóliumát sorolja fel.²⁾ Természetes, hogy a háboru mindezeket hamarosan elsöpörte. A dohánykereskedés monopóliuma a szerződés szerint háboru esetén amugy is érvénytelenné vált. Mi lett a szegény appaldátorokkal, akiknek mindenük a vállalatban feküdt, arról hallgat a krónika.

Ha Rákóczi fölkelése nem is söpörte volna el a dohány-appaldót, megszűnt volna az anélkül is a három évi bérlet lejárta után. Lipót ugyanis keveselvén a különféle appaldókból befolyó jövedelmet, végre rászánta magát, hogy eltörli e fölötte népszerűtlen intézményt, s behozza a már régen ajánlott „aufschlagot“. 1704. október 5-én jelent meg a császári pátens,³⁾ mely az alattvalóknak tudomására hozta azt az örvendetes hirt, hogy a *dohány-monopólium megszűnt*, s a dohánykereskedés ismét szabaddá lett. A monopólium helyett ezentul adót (Aufschlag) vetettek ki a dohányra s a dohányelárusító helyekre.

Azoknak jóslata, a kik Lipótnak ezt a rendszert a jövedelen fokozása czéljából ajánlották, csakugyan beteljesedett. 1705-ben ugyanis a dohány megadóztatásából Ausztriában 150 ezer forint folyt be. De chhöz a pénzhez annyi átok, szidás és sérelem volt füzve, s a nagy adó a dohánytermelésre oly károsnak mutatkozott, hogy az 1706. január 2-i csász. pátens kénytelen volt az adót felényire leszállítani. Ugyanez

1) Benignae resolutiones. Orsz. levélt. 1703. nov. 18.

2) „Tabacae, salis nitri et acidularum in appaldem redactio“. Kézirat a m. tud. Akadémia kéziratárában.

3) Codex Austriacus III. 471. l.

a császári pátens¹⁾ az eladás jogáért eddig fizetett taksát („taxa pro jure vendendi“) egészen eltörölte.

Ez új intézkedés folytán a jövedelem is tetemesen csökkent. 1706—1709-ig 100 ezer, 1710-ben 83 ezer, 1711-től kezdve pedig 1721-ig rendszeren 66 ezer forint volt a bevétel.

Hazánkban a szathmári békekötés után egy ideig semmi újabb kísérlet sem tettek a dohánykereskedéssel. Az 1715-i országgyűlésen újra törvénybe iglatták a szabad kereskedést biztosító 1681-i törvényt,²⁾ a nélkül, hogy a dohánykereskedés kérdését külön tárgyalták volna. Maga az udvari kamara sem látta alkalmasnak az időt a megszűnt dohánymonopólium megújítására.

A szathmári békét követő évek ugyanis hihetetlen nyomort hoztak a föld népére. 1712-ben és a következő években árvizek tették tönkre a termést, majd hallatlan szárazság következett, úgyhogy a fű és gabona teljesen kiégett. A marhák ezrével döglöttek s mérges legyek lepték el a vidékeket, pusztítva embert és állatot. A szegénység éhséggel kínlódott, s nem volt a ki segítsen rajta.

„Egészen elromlunk“ — írja Károlyi Sándorné³⁾ — mostan rettenetes sovány idő jár“. Ugyanő írja, hogy három négy falut fel kell járátania, míg egy tyúkot tud szerezni.

Az országgyűlés mit sem tesz az elnyomorodott nép érdekében. „Tudva előttem jól — írja ez ügyben Pálffy János — nyomorult hazánkban iszonyu insége, de mi haszna! sub rosa irhatom, hogy a kinek róla tenni illenék, s tehetsége szerint tenni tartoznék, vállat vonyít. Az egyik Ratisbonában füttyül, a másik,⁴⁾ mint a borz, Csábrág várában“.

Az 1716-ban kiütött török háború ismét újabb terhekkel sújtotta az országot. Ennek daczára, a háború szerencsés bevégezése után az udvari kamara elérkezettnek látta az időt a dohánymonopólium megújítására. Tizenhét év pihenés után tehát ismét szőnyegre került a kérdés, 1720. decz. 17-én küldte meg a jövedelem nagyobbítására kidolgozott terveit a magyar kamarának, azzal a kérdéssel, hogy véleményét minél előbb tudassa az udvari kamarával.⁵⁾ Ugyancsak elküldte az appaldátorokkal 1702-ben kötött szerződést is, azzal

¹⁾ U. ott.

²⁾ Articulus 99.

³⁾ Károlyiak levéltára. Károlyi Sándor és felesége levelezése. „Közönséges az Isten ostora rajtunk országostól . . . szörnyen lamentálnak, el nem bírják . . . az jobbágyok szökéshez fogtanak . . . se székhuz, se egyéb nincsen, az sónak állapota égbekiáltó állapot . . . kenyérevöm annyi van, Isten tudná megmondani“ stb.

⁴⁾ Az esztergomi érseket és Koháry országbíróét érti.

⁵⁾ Orsz. levélt. Benignae resolutiones. 1720. decz. 17. Bécs.

a kijelentéssel, hogy most ismét alkalom volna évi 8000 frt szerzésére. Azonban teljesen új berendezésre volna szükség, ami száz és száz ellenzést, nehézséget idézne elő, s kockázattal járna.

Okulván a kamara az első appaldó alkalmával felmerült nehézségeken, mielőtt javaslatot tett volna, kérdést intézett a királyi ügyek aligazgatójához Mattyasovszky Imréhez is, vajjon behozható-e Magyarországra törvényesen az appaldátio?

Mattyasovszkynak 1721. május 26-án benyújtott felterjesztése szerint az appaldót az 1526. trv. I. art. alapján be lehetne hozni. Azonban a jogszokás, meg az 1681. trv. 9. articulusa homlokegyenest ellenkezik a nevezett intézménnyel.¹⁾ Azért a király által megerősített törvények felforgatása nélkül — hacsak az országgyűlés belé nem egyezik Magyarországra nem lehet az appaldót behozni.

Ez okból a szepesi kamara szintén azt kívánta, hogy előbb az országgyűlés elé terjesszék a kérdést. A kancellária azonban más nézetten volt; szerinte az appaldó az országra nézve csak hasznos és üdvös lehetne.

Az udvari kamara azonban ennek daczára is elállt szándékától; mert az ország lakosai s főleg a dohánykereskedők sérelmesnek tartották a törvény által biztosított szabad kereskedés korlátozását. Az appaldó helyett tehát adót akart vetni a szállítandó dohány minden fontjára. De mivel a rendek beleegyezése nélkül ezt sem lehetett elrendelni, a kamara elhatározta, hogy az ügyet az amugy is közeledő országgyűlés elé fogja vinni.²⁾ Tervét a kancellária is helyeselte.

A dohányra kivetendő adónak sorsa tehát az 1722—33-i országgyűléstől függött. De mire ez az országgyűlés a kereskedelem ügyét tárgyalás alá vette volna, (1723. art. 116.) addigra az örökös tartományokban megbukott az eddigi dohányadó-rendszer. Az 1723. márcz. 11-i pátens már intézkedik az ismét visszaállított monopóliumról, melyet az állam közvetlen igazgatása alá helyezett. Erre Bécsben felállították a „Tabakdirectio“-t és Hainburgban az első állami dohánygyárat. Dohányt ültetni ezután csak a „Tabakconsums-Administration“ engedélyével lehetett.³⁾

Ezen új intézkedéseknek nagy hatásuk volt a magyar dohánykereskedésre és a termelésre, sőt az 1723-i országgyűlés után újra megindult monopólium-kérdés végleges eldöntésére is.

(Folytatása következik.)

1) Orsz. levélt. Szepesi kamarai levelezések.

2) Kancelláriai levéltár. Concept. Referad.

3) Codex Austriacus IV. 126.